

RECENSIONS

NÓVOA, ANTONIO. *E VID ENTE MENTE: HISTÓRIAS DA EDUCAÇÃO*. PORTO: ASA, 2005

Una de les darreres tendències en història de l'educació és la corresponent a reconèixer el valor patrimonial de la memòria educativa. Així mateix, també és habitual entendre que aquesta memòria s'escriu, fonamentalment, a través de dades que provenen dels testimonis de vida —d'infants, de mestres, de pedagogs i pedagogues, però també de filòsofs, artistes i altres personatges que provenen del món cultural amb incidència directa o indirecta en el discurs educatiu—, des dels documents institucionals, governamentals i socials, així com des de la cultura objectual, alhora que des de la cultura immaterial que el fenomen educatiu ha anat deixant com a petges del seu pas. Uns rastres que, endemés, es volen omplir de valor i de presència per tal que esdevinguin patrimoni, en el sentit més profund de la paraula. L'afluència de xarxes de recuperació del patrimoni, ja siguin aquestes territorials, estatals o, fins i tot, interregionals, l'emergència de grups de recerca consolidats en l'espai europeu que investiguen en aquesta àrea o els grups més o menys estables de persones interessades a mantenir el record d'un passat formatiu són evidències d'aquesta intenció de recuperació que esmentàvem.

Potser, tal com indica Nóvoa en el prefaci del llibre que ens ocupa, una de les raons de l'aparició d'aquesta voluntat de recuperació radica en el fet que «estem en un moment de transició. Pressentim la fi d'un cicle històric, iniciat a meitat del segle XIX, quan es va inventar la modernitat escolar i pedagògica. Però tenim dificultats per obrir un camí a la contemporaneïtat. I, a falta d'alternativa, girem la mirada envers el passat» (p. 15). És a dir, tal vegada les causes d'aquesta intencionalitat emergeixen de l'aparició encara incipient del sentiment d'estar fora d'escena, fora de temps. Una apreciació, aquesta, que, en certs moments, és difosa, però, en d'altres, s'intueix amb tota claredat. En certa manera, doncs, és com si estiguéssim instal·lats en un entretemps, en una sala d'espera temporal que enllaça la modernitat (en totes les seves expressions: inicis de modernitat, modernitat utòpica, postmodernitat) amb una *ob-modernitat* (això és, en un fora de la modernitat). I, justament, aquesta tendència detectada apareix com a resposta a la necessitat de fer el salt a partir de mirar enrere, d'omplir novament el calaix dels records com a conseqüència del requeriment que té tot somni, tot utopia, tot projecte de fonamentar-se en una identitat formulada des del ja viscut. Tant és així per tal com la ideació —i també la política, cultural o pedagògica— només pot aparèixer quan s'aposen a la consciència d'allò viscut, d'allò percebut, d'allò experimentat. És en aquest sentit que diríem que, si bé hom no pot vincular de manera directa i causal la identitat de l'educació amb la seva història, sí

que, per tal que la identitat s'afermi, és necessari l'assentament d'una consciència del passat. És a dir, de conèixer allò que fou, allò que es va plantejar, allò que va succeir, com es va transmetre, etc., i comprendre, posteriorment, el sentit d'un moviment pedagògic complex que, més enllà de totes les crítiques que hom li vulgui conferir, més enllà de les ironies que hom pot efectuar, està a la base de la nostra actuació en tant que és aquí on arrela la consciència política.

En conseqüència, doncs, des d'aquest plantejament, es postularia la idea que treballar per a la recuperació del patrimoni educatiu creat en la modernitat és un pas previ a treballar per a la identitat d'un saber projectiu a l'entorn de l'educació que ens pugui orientar en aquesta *ob-modernitat* —sigui quin sigui el nom que acabi prenent. I és des d'aquesta perspectiva que l'obra de Nóvoa que aquí ressenyem la podem considerar com un element de significació pedagògica que, malgrat que no arrela en la filosofia de l'educació, està escrit des d'una clara i sentida filosofia educativa. I, efectivament, aquesta no és altra que aquella que dóna elements per consolidar una identitat professional que havia necessitat tot el segle XX per afirmar-se tant en l'àmbit del reconeixement social com en el pla polític i econòmic.²⁷

De tal manera que, si bé aquest és un treball que recull diferents perspectives de la història de l'educació a Portugal, bé es pot pensar que l'autor manté el mateix objectiu de pensar sobre la identitat professional. Tanmateix, aquesta és una obra que es perfila amb uns formats i continguts talment diferents. Tant és així per tal com es presenta una obra escrita amb un format de plena actualitat visual que irromp en la lògica lineal dels llibres narratius per oferir, al seu torn, diferents recorreguts possibles sobre la base d'itineraris oberts, ports d'ancoratge i pistes de navegació. Quelcom que s'articula a partir de conformar l'escrit en base a dos registres o, dit altrament, dos moments. Així doncs, es ressenya aquí un llibre que conté informació de lectura i informació de consulta.²⁸

Concretament, com a informació de lectura, es proposen, a mode quasi d'aforisme pedagògic o llegenda d'exposició, diferents recorreguts per a la història de l'educació a Portugal a partir d'un mosaic de nou interpel·lacions i cinquan-

27. Cal esmentar que la qüestió de la identitat professional ja havia estat tema i ocupació del professor Nóvoa, autor que compta, en la seva bibliografia, amb una obra extensa que centrava la seva anàlisi en les diferents dimensions que la conformen. Citarem, només, com a exemples dels seus treballs: A. NÓVOA (coord.), *Profissão professor*, Porto, Porto Ed., 1991; A. NÓVOA, «Os Professores: em busca de uma autonomia perdida?», a *Ciências da educação em Portugal: Situação actual e perspectivas*, Porto, Sociedade Portuguesa de Ciências da Educação, 1991, p. 521-531; A. NÓVOA, «Para o estudio sócio-histórico da génese e desenvolvimento da profissão docente», *Teoria & Educação*, núm. 4 (1991), p. 109-139.

28. Segueix així el model presentat anteriorment a A. NÓVOA i A. T. SANTA-CLARA (coord.), *Liceus de Portugal*, Lisboa, ASA, 2003.

ta fragments sobre diferents problemàtiques que ha presentat l'evolució de l'educació. Alguns exemples d'aquests mosaics serien els corresponents al «Model escolar o estatalització de l'ensenyament», «La polèmica pels mètodes de l'ensenyament de lectura», «L'ensenyament lliure», la «Consolidació d'una gramàtica de l'escola», «El mobiliari escolar», etc.

Seguint amb el llibre i tal com indicàvem, aquest primer moment no és sinó una entrada acompanyada a un segon registre, presentat en format de CD, que comprèn diferents treballs de referència a l'entorn de la història de l'educació a Portugal. Això és, que integra un «Repertori sobre revistes d'educació i ensenyament»,²⁹ el «Diccionari d'educadors portuguesos»³⁰ (publicat com a obra individual i en format paper el 2003 per la mateixa editorial) i dos catàlegs: un «Catàleg sobre les revistes d'educació i ensenyament» i un corresponent a la «Bibliografia portuguesa d'educació». Cal dir, a més, que tots ells són un seguit de treballs realitzats des de l'equip d'investigació d'història de l'educació de la Universitat de Lisboa i coordinats per Nóvoa que permeten obrir i facilitar les recerques sobre història de l'educació en tant que s'identifiquen i documenten les coordenades referencials del passat educatiu.

En aquest sentit, citem específicament les entrades del diccionari d'educadors en tant que el mateix presenta un repertori que integra perfils professionals tan diversos com a ara el de polítics, reformadors i dirigents, intel·lectuals, rectors i professors universitaris, pedagogs, educadors populars, mestres, professors de les facultats de formació, etc. És a dir, ens mostra en pràctic la convicció que el discurs educatiu s'escriu des de múltiples facetes i a partir de dimensions diferents. Malgrat que, tanmateix, cal afegir que no apareix en aquesta obra una recopilació dels pensaments dels infants i adults que han *viscut* l'educació i han protagonitzat l'educació, tot i no haver estat els motors dels moviments educacionals. En aquest pla, i a mode de comentari, es podria fer referència al fet que, de la lectura dels fragments, se'n poden extreure idees com la pertinent a què, en el discurs pedagògic actual, s'amaga una indefinició a l'entorn de com anomenar les persones que participen dels processos educatius.

Tant és així que podem observar com també en aquesta obra, davant d'una caracterització clara dels processos institucionals i estructurals, es palesa encara un recorregut identitari a efectuar. Aquest és el corresponent a com identificar els protagonistes, com a persones singulars, de l'educació. Explícita és, en aquest sentit, la variació dels noms que s'han usat i s'utilitzen per anomenar-los. No al-

29. A. NÓVOA (dir.), *A imprensa de educação e ensino: Repertório analítico (séculos XIX-XX)*, Lisboa, Instituto de Inovação Educacional, 1993.

30. A. NÓVOA (dir.), *Dicionário de educadores portugueses*, Lisboa, ASA, 2003.

trament, enfront del modern terme *subjecte*, com a persona titular de drets i deures constitucionals i, al mateix temps, sotmesa a les lleis i directrius que marquen els poders —segons definició del mateix dret constitucional d'inicis de la modernitat—, s'utilitza amb una certa freqüència el terme *actor* —que deriva al seu temps dels discursos escrits des dels plantejaments filosòfics i estètics elaborats en el període de la postmodernitat—, com a símbol d'aquell que està present en un espai i actua segons unes directrius i fils argumentals preestablerts. O també, i amb una certa consciència sobre la importància que tenen els protagonistes de l'educació en l'evolució del fenomen educatiu, hom se serveix del terme *agents educatius*, si bé, per pròpia definició del terme —que també prové del dret i que identifica a aquells que gestionen sense responsabilitat legal i política—, aquest fa referència, fonamentalment, a aquelles persones que mouen l'educació, però exclou a aquells que *només* viuen l'educació, ja siguin infants o adults. És a dir que, fins i tot més enllà d'un posicionament polític que condiciona evidentment els usos dels termes, hom pot extreure del discurs la confusió present en l'actualitat sobre com parlar d'aquelles persones que identifiquem com a protagonistes de l'educació, però que, allunyats ja d'una primera modernitat, no sabem anomenar i, en correspondència, identificar, tot i la intencionalitat de reconèixer les seves històries de vida com a contrapunt a les anàlisis sobre les estructures.

Cal dir, finalment, només que, evidentment, l'obra és un document de lectura i referència inconclusa —i, de fet, s'estan elaborant actualment noves recerques a l'entorn de les cases de caritat i orfenats—, però, en qualsevol cas, les línies d'actuació a l'entorn del treball de recuperació del patrimoni educatiu s'estan escrivint, documentant i, en conseqüència, visibilitzant per a aquells investigadors, investigadores, estudiants o persones interessades a recuperar la memòria i posar-la al servei de l'altre, que tenen, en aquest llibre, un document de referència.